

Др Драгољуб Влатковић

Како су се посвадили и како помирили „српски Гогољ” и „југословенски Твен”

О једном, мало познатом, књижевном сукобу између
Радоја Домановића и Стевана Сремца

У нашој науци о књижевности досад није био запажен књижевни сукоб између најбољег сатиричара Радоја Домановића и најзначајнијег хумористе српског реализма Стевана Сремца. Тај сукоб, међутим, веома је занимљив, а и значајан. Он нам казује и показује, на пример, да се Домановић на почетку своје књижевне каријере бавио критиком, тачније критичком пародијом, затим да је аутор „Воће” у младости био ортодоксни радикал и политички нетрпељив, а исто тако да је и писац „Поп Ђуре и поп Спире” био осветољубив и да је умео да се свети на необичан и неуобичајен начин (у истом делу које је критиковано) и друго.

Да овај књижевни „ексцес”, који се није претворио у аферу, остане све до данас недовољно запажен допринело је и то што ми још увек немамо потпуну библиографију ни о једном ни о другом писцу. Штавише, у досад најпотпунијој и јединој библиографији Уроша Џонића о Сремцу погрешно је наведено да је „реферат” Радоја Домановића о Сремчевом „Вукалину” (који је узрок сукоба) штампан у „Одјеку” за 1899. годину (у ствари је објављен 1896. године), а у досадашњим библиографијама о Домановићу тај се „реферат” уопште не спомиње, нити је публикован у предратном (Народне просвете) и послератном (Просветином) издању Домановићевих Сабраних дела. Да незгода буде већа, нема ни у београдској Народној ни у Универзитетској библиотеци листа „Одјек” из 1896. године. Ми смо ипак имали среће да овај Домановићев приказ-пародију нађемо, мада без почетка (првог наставка), те ћемо рећи нешто више о томе

како су се посвађали и како помирили „српски Гогољ“ и „југословенски Твен“.

Стеван Сремац је свог „Вукадина“ најпре објављивао у наставцима под насловом „Каријера практиканта Вукадина“ у „Бранковом колу“ за 1896. и 1897. годину (као посебна књига штампан је тек 1903, и то у Загребу). Почео је да излази у броју 7 од 15/27. фебруара 1896, али је прекинут са дванаестим наставком у 35. броју од 29. августа/10. септембра исте године и настављен тек после десетак бројева (у броју 44 од 31. октобра/12. новембра). У том међувремену Домановић је написао критички приказ објављеног дела (по дну његовог написа стоји: „18. октобар 1896. г. Врање“) и почетком новембра почео у наставцима да га објављује у радикалском „Одјеку“.

Већ у првим опаскама може се осетити и видети Домановићева политичка пристрасност и страначка нетрпељивост. И што је веома интересантно, он, Домановић, аутор „Данге“ и „Страдије“, писац који је Краљевића Марка „унапредио“ за пандура, сатиричар који у својим делима више исмева пандурску услужност и ропску послушност него сам режим, овде негодује на Сремчеве речи да је „пандурска служба таман створена за наш народ који нема великих амбиција и не воли велика напрезања“?! Осим тога, то коментарише веома неумешно и невешто: „Шта ли је за приповедача“ — каже — „који има великих амбиција а не воли велика напрезања, и који хоће много славе са мало труда и знања“. И то каже за писца који је био познат баш по својој књижевној скромности и који се плашио славе и рекламе, за уметника који је знао много (и више од Домановића) и пуно радио!

Не може се исто тако данас схватити (ни прихватити) да Домановић може било шта негативно да каже о оном, тако познатом и тако уметнички успешном, опису Вукадиновог „одметања у хајдуке“. Тврђа да је то пишчево „ачење“ говори само о помањкању правог уметничког укуса и критичарске способности код Домановића и о његовом априористичком ставу и личној (и политичкој) нетрпељивости према Стевану Сремцу. Зато звуче помало и искрено његове речи када каже да не може да схвати значај и значење овако „дубоких ствари“, чији ће се смисао схватити можда тек на завршетку приче, наравно „ако је ко узмогне да чита до краја“. Чак и када каже да нема ништа противу Сремчевих „патриотских намера и побуда“ и да се таква настојања „морају похвалити“, читалац није начисто да ли је то речено искрено или је и то алузија на патриотизам (либералски, наравно) Стевана Сремца.

По
БЕ
ЉА

И у анализи и оцени осталих глава и поглавља Сремчевог романа Домановић показује да је политички једностран и партијски тесногруд. Истина, Сремац је и у овом делу, као и у „Лимунацији на селу“, исмејао присталице покрета Светозара Марковића (али само њихова књижевна схватања). Но, истовремено је показао и велико социјално чуло и уметност да запази и опише све мане тадашњег капиталистичког друштва. Сремчев „Вукадин“ је, наиме, балзаканска слика и гогољевска сатира на чаршијски ред, њифтински морал и бирократски систем тога времена. Сремчево дело је историја, студија и панорама маловарошког света и малограђанског менталитета, у првом реду трговаца, „њифтица названих“, а затим професора, чиновника, сељака, бака, практиканата и друго. (У овом делу могу се назрети и „извори“ Домановићевог „Мртвог мора“.) Једном речи, Сремац је у овом роману насликао „позориште“ у паланци, тј. дао нам је описе оних ситних зађевица и крупних апетита чаршлија и чиновника, све оне кепеце који хоће да буду хероји и оне који се пењу на друштвеним лествицама бескрупулозношћу и демагогијом.

И од свих тих и таквих момената и епизода Сремац је направлио један мозаик и једну фреску србијанског друштва из друге половине XIX века. И баш у тим описима варошке средине у којима је Сремац, по речима Јована Скерлића, „неупоредив обилношћу, снагом и импресивношћу своје слике“, у тим уметничким описима и духовитим сликама — нећемо веровати — Домановић види разговоре „сокачке“ и „кафанске“ и „ординарне вицева“. „Ти вицеви су“ — каже — „разног порекла: неки су дигнути из прашине заборава где су толике године лежали избачени из употребе као истуљени и извештали, неки су узети са сокака још онако сирови и непрерађени; а неке је писац, по свој прилици скувао сам уз „пријатељско суделовање своих другова.“ Како тако, тек их је напабирчио велики број и натрпао их без икаква реда у овој приповеци исто онако, као што његове њифтице суботом и пазарним даном окрену све, што је целе недеље мирно лежало по рафовима, и повешају и натрпају пред дућаном, који остане празан; тако да само још њифтица себе, шегрта или калфицу није изнео и обесио пред дућаном међу силне шамије, кајише, вренгије, уларе, свилене фистане за попадије, бичеве, антерије, памуклије, усарчене ножеве, сламне шешире, цезвице итд. Јест — додаје — исто је тако урадио и наш писац, јер је све што год је знао и чуо изнео и набацио једно на друго у овој приповеци“ (подвукао Д. В.).

Сличне прекоре Домановић чини Сремцу и због страдања наивних сељака са којима се у његовом роману доконе дућанције поигравају. И то он, „синавац“ Милована Глишића, писац који је и сам описао сељаке и сам могао да види наивност и простодушност тадањег сељака, у свом „реферату“ се чуди и ишчуђава Сремцу „каквог је сељака намислио“ и пребацује му што сељака „ни крива ни дужна, тера да скаче преко уображених конаца, или га шаље да тражи каскала, или га брије на мразу“. Али и овде не може а да не покаже своју политичку пристрасност, па каже да Сремац „Вукадина“ није наменио „ни бабама ни деци, већ јунацима, какви се налазе око уредништва Заставе“ (листа либерала — примедба Д. В.). Чак му и ово изгледа недовољно „убојито“ и убедљиво, те додаје: „Додуше, можда је он и виђао сличне типове у уредништву „Српске заставе“, али савршено овакве чак ни тамо, мислимо, није могао наћи“.

О темпора, о морес! И баш те, тако духовите и уметнички успеле, тачне и типичне слике и сличице, баш тај, како би рекао Бора Станковић, „ваздух“, за Домановића су, ни мање ни више, него вицеви, и то „бајати“, они који могу да се лако и „убуђају“, те их писац мора да ставља „у туршију“ и да их „фиљује“, да би овако „депе ствари“ сачувао за доцније нараштаје!

Немајући око и ухо да осети и види онај тако жив и живописан опис „лицитације“ Вукадиновог шамара, и не знајући како друкчије да „ишамара“ писца, Домановић нагони Вукадина да се освети свом творцу и „оцу“. „Ко ће знати“ — каже — „шта још може бити? Има разних случајева: некад буду предмет смеха јунаци у приповеткама, а некад се ствар изокрене и увређени јунаци исмеју своје писце, и љуто им се освете! Шта ће бити са Вукадином и г. Сремцем идемо да видимо, али нам изгледа да писац неће најбоље проћи, јер је Вукадин „крвничко кољено“. Ми само можемо похвалити дрскост пишчеву да смеде, кад већ познаје и Вукадина, да му направи посла, те да чак два шамара извуче. Ми бисмо којјекако смели један да му опалимо, али два ни за живу главу. „Али ови, Домановићеви шамари, од којих се, као од Сремчевих, не добија „бронт“, не успевају да „истуку“ писца. Од њих више боле данови онога ко их удара него што пуцају образи оног кога ударају. Домановић је можда и сам то осетио, па кори писца што свог јунака није „убио“ у претходној глави, те би, тиме и критичар и читаоци били поштеђени „дугачких говора сокачких говорника о овом проклетом шамару“.

По
ве
ља

Колико је чист „радикалски темперамент“ овладао Домановићем, најбоље показују они делови његове, у основи не много духовите, пародије у којима коментарише однос Стевана Сремца према покрету Светозара Марковића. И баш ту где је писац „Лимунације на селу“ и „Вукадина“ најрањивији, Домановић избегава да га нападне, говорећи пиладски и самарићански: „Што од нас да нађе, нека му то исто ко други каже“. И опомиње га чак да је „давно“ требало да почне да се „задиркује“ са себи равнима, а не да „губи време“ у доколицама и „да прескаче конце са сељацима и да другује са Жикицом Шврћом и са Аћимом клисаром“. Једино што може да звучи као прекор јесте Домановићева препорука Сремцу да „оно место наведено из Светозаревих дела боље проучи, ако га то јест књижевнички рад није и сувише уморио“.

И не само да Домановић замера Сремцу на „вицевима“ и шамарима, него и на именима и надимцима. За надимак калфице Јовице „Чапкун“, на пример, каже да је „у толикој мери смешан у колико је иберциг од чамовине жалостан“. Међутим, треба знати да је Сремац, као и неки други наши реалисти (Глишић и Матавуљ, на пример) надимке употребљавао за психолошке карактеристике ликова.

Домановић, и сам хумориста и сатиричар, пребације Стевану Сремцу и то што хоће „право у хумористичком листу „Брка“, а онда почиње да га пореди с Вукадином. „Писац је“ — вели — „отпочео своју књижевничку каријеру уређивањем „Босе“,*) а Вукадин је своју каријеру отпочео бакалуком и терзилуком. Вукадин зна бакалук и терзилук; па ни мање ни више хоће у права (на правни факултет — примедба Д. В.) а писац научио да издаје приче о „Боси“ и да ћаска код „Дарданела“, па ни мање ни више, већ одмах у хумористе приповедача. Чудна сличност код писца и његовог јунака! Вукадин је као идеалиста показао руком на грло и рекао јужним наречјем: „Ево баш ми довлен добоше каишарлуци газда — Милисављеви“. И писац је тако исто показао на грло и рекао источним наречјем: „Ево баш ми доведе добоше мане нашег друштва!“ Вукадин је пре школе морао

*) Радоје Домановић на неколико места у својој пародији спомиње да је Сремац приредио и издао збирку народних приповедака о Боси. Колико је нама познато, Сремац је уредио збирку приповедака (и написао предговор) о Насрадину-хоџи, објављеној 1894. године. Ако је тачно што Домановић каже (ми сматрамо да се и овде пребацио), онда је то значајан и мало познат податак из кога се може видети да је наш велики писац хумористичку школу „похађао“ и код народних приповедача.

мало лепити плакате за „изигравање позоришта“; а писац је, пре него што се уписао у приповедаче, морао, како се вели, радити у „Брци“. Ми све ово не наводимо што је смешно, већ само износимо факта, па ма читаоци и плакали“. Читаоци, међутим, немају разлога да плачу што је Сремац сарађивао у хумористичком листу „Брка“, у коме су, узгред буди речено, сарађивали и други наши значајни писци (Војислав Илић и Бранислав Нушић, на пример), али им је криво што се као аргумент за нечије књижевне слабости узима сарадња у хумористичком листу или издавање народних прича!

Без сумње, један од најбољих и најуспелијих глава Сремчевог романа, поред оне о доконим ћифтицама и наивним али осветољубивим сељацима, је и она у којој се описују и незгоде наставника пред крај школске године. Сремац који је добро познавао и практикантски живот, и живот паланке уопште, несумњиво је најбоље знао живот професора. Домановић, и сам професор и писац романа (изгубљеног) о професорском животу, за Сремчеве врло успеле слике из школског живота неће ни да чује. Он каже: „Бачки родитељи својим дугачким разговорима учинише велике користи својој деци а писцу много нашкодише“. Не морао је и он понешто признати Сремцу као добро, па каже да се ипак не може рећи да су ти „баци“ и недостаци. По њему, то је аутору романа као резервни метак, који спасава писца „и кад ми помислимо да је већ пропао“.

Домановић, осим тога, замера Сремцу што је натерао Вукадина да, за „хонорар“, препишује бабама „Сан Матере Божје“ и „читуље усопштин рабов божјих“. Овако то коментарише: „Он својим писањем користи и себи и својој читалачкој публици; а писац овом причом не користи ни себи, ни бабама, нити иком другом“. Нарочито не може да опрости Сремцу што све личности у његовом делу „морају бити покварене, а Вукадин више него сви“. „Јер, како би иначе био вајни главни јунак. Писац се решио да га нагна да се пошто-пото ували у све могуће пороке на овом свету. То важи и за остале личности, само не у толикој мери као за Вукадина“. Само, интересантно је, и Домановић се служи истим и сличним методом. И он Сремцу приписује „све могуће пороке на овоме свету“. Штавише, за њега аутор „Вукадина“ није ни оригиналан писац јер „преписује и подражава народне приповетке“ (?) и пише нетачно и неистинито („нико није на своме месту и као што треба, сваки је гори него што може бити“). Поврх свега, рећи ће да Сремац није ни хумориста.

Пред крај свога приказа Домановић почиње чак и да сажалјева Стевана Сремца, називајући га „немилосрдним писцем“ од кога његов јунак мора да бежи, ако већ сам писац не побегне од немилосрдне публике. Ако, пак, он то не учини, публика ће „морати да бежи ма на који начин од њих двојице“. Како каже Домановић, Вукадин је био чак написао молбу: „Ја доле потписани умољавам писца да он који би још имао и трунку милосрђа спрема мене и изнурена и уколико његов бар „човеков карактер“ сматра исте наведене муке... итд.“.

Укратко, по Домановићевој оцени све је код Сремца „глупаво и шашаво“ и „као да је с неког света пало“, „све је натрашке, па чак и клубе оне Кајчице није као што треба и пада у бласто“. И зато је, каже, овај роман „грдна збрка карикатура и смешних ствари“.

Као што смо напоменули, Сремчев роман се прекида Вукадиновим одласком „унутреност“ (на крају тог наставка стоји: „Наставиће се), али се Домановићу учинило да је роман завршен. Но, и тај одлазак Сремчевог небојше Домановић овако коментарише: „Вукадину досадило да га писац више зоставља и по наговору публике утекао незнано куда“, и додаје: „Писац је дао распис да се одбеган ухвати и њему на даљи поступак преда и да су власти већ почеле трагање“. Читаоцима Домановић обећава да ће јавити шта ће даље бити с Вукадином „ако буде дознао“. Но, и поред тога што је Вукадин убрзо био „ухваћен“ и наставио своју одисеју на страницама „Бранковог кола“, критичар и пародичар Радоје Домановић се више није јављао да прати и коментарише Вукадинове згоде. Ко зна: можда је и сам видео и увидео да је и ово раније било излишно.

*

Стевана Сремца је сигурно ова критика веома погодила и увредила. Павле Поповић, који је Сремца лично познавао, каже само „да му није било право“ а да није „реаговао ничим“. Међутим, Сремац се свом критичару одмах осветио и вратио му истом мером. И као што ће Домановић Сремца исмејати као незналицу и неспособњаковића, тако исто ће и Сремац Домановића направити смешним и сметеним.

Ево шта је о њему написао у једној глави свога романа, објављеној у „Бранковом колу“ бр. 49 од 5/17. децембра 1896. године:

„У соби се развезао жив разговор. Професор Радоје је са госпођицом Калиопом говорио не-

што о књижевности, о старом словенском језику и о двојини, која се код нас већ изгубила; кад је госпођица почела зевати, он окрене разговор на занимљивије ствари. Причао јој је, колико има часова и колико има ћачких писмених задатака да поправи, а после је питао да ли се и она бави читањем и, кад је ова рекла да је страсна читаатељка, запитао ју је шта чита? Господину се професору није допала та лектира.

— Сажаљевам вас, госпођице, — рече јој. — Него и нисте ви криви; криво је друштво у коме сте и чији сте ви само један, тако рећи, производ. То је све романтика и то она најглупља романтика, која је давно критиком осуђена и с а х р а њ е н а (ово је највероватније алузија на Домановићеве осуде Сремчевог романа — примедба Д. В.). Сад реални правац влада и у песми и у приповеци. Што не читате Золу, нашег Јашу, Чернишевског, коме се и сам Џон Стурт Мил поклонио и признао: да има јаку логику.

— Па ја читам што ми даду, рече госпођица Калиопа наивно.

— Па то је; немате избора! Ако сте подобни да прекинете с романтиком, ја бих вас могао послужити делима од граднога утецаја на данашњи социјални прогрес, могу вам донети Золу у преводу, Јашине Песме, Чернишевскога јединствени роман Шта да се ради? Те ствари читам и својим ћацима у гимназији. А оно остало само заглупљује читаоца и масу. Да, заглупљује. И ја остајем при томе чврсто. (На једном месту у свом приказу Домановић каже да је у Сремчевом роману све глупо: „сељаки глупи, ћифтице глупе и досадне, г. Милисав лопов, а Вукадинов отац хајдук... ћаци нису на свом месту, ћачки родитељи још мање, онај професор... боже сачувај, као луд и онај филолог није далеко умакао, директор још гори“; итд. — примедба Д. В.).

— Ја, господине, па онда сам ваљда и ја?...

— А пардон! — поправља се професор.

— Вама се још може помоћи. Нисте ви сами који сте рђаво упућени. А није ни лака ствар борити се са старим заоставштинама, предрасудима, рђавим укусом. (И ово је алузија — примедба Д. В.).

— А откуд ја знам!? Ја водем оно што је лепо и занимљиво. Што добијем, ја читам.

— Па лепо, вели професор, али шта читате!? Читање може и отров да буде. Верујте, госпођице, мој је укусу сасвим друкчији! Ја бар никад те ствари не бих читао.

— Ђ па лепо, а ви ме научите шта да читам.

— Ако дозвољавате, ја ћу вам пробрати одабрану лектуру. Експериментални је роман од Золе на овамо ужасне успехе учинио и силна утицаја имао на масу која је.

— Та молим вас, господине Радоје, зар смо се за то скупили вечерас, да држимо предавања? — упале Дара, која је, забављајући се с Вукадином, приметила Калиопу да се рђаво забавља. — Ајте, господин-Мико, засвирајте штогод, а ми ћемо да вам помажемо певањем. Ајте баш ону моју, ону: „У гробљу су...“ (И ове речи су алузија на Домановићеве следеће придике: „Вукадин и писац су задовољни, што им овако лепо напредују ствари, па поручили литар вина, загрлили се и певају дивним гласом: „Шта, љубаве, зар си ту, на таквоме кревету?“ Писац дигао једну руку у вис, а другом даје такт, а Вукадин затурио ногом, зажмурио од усхићења и дркти десном ногом, коју је мало више напред истурио. Шта да радимо? Морамо и ми с њима да певамо, само не од задовољства већ од муке. Бруји песма на све стране! Неки од читалаца певају: „Узми пуј — пушку па ме уби, пишче!“ — примедба Д. В.).

„Доцније — прича Павле Поповић — једно вече, Домановић упале у кафану где је Стева седео; приђе му столу и рече: „Зашто да се нас два српска хумориста свађамо? Хајде да се пољубимо“; тако су се помирили. Још доцније — прича Светозар Боровић — Сремац је нарочито заволео Домановића и ценио га; за њега и Бору Станковића рекао је: „Алал им вера, ови ће нас старије за појас заденути“.

И да би показао и доказао да је увреде и ниподаштавања Домановићева заиста заборавио, Стеван Сремац је приликом штампања „Вукадина“ у посебну књигу (1903), место имена „професор Радоје“ ставио — „професор Н. Н.“.